

**ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЕЛЯНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ У
ПРОЕКТІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

В статті проаналізовано питання реформування селянського управління у проекті аграрної реформи Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Зроблено висновок про те, що другорядні за сутністю поступки суттєво не сприяли інтеграції селян у загальноімперський соціально-правовий простір.

***Ключові слова:** аграрне питання, Редакційна комісія, селянське управління, сільський схід, волосний схід, волость.*

Вирішення аграрного питання в Російській імперії на початку ХХ ст. набувало першочергового значення з огляду на ті соціально-економічні, політичні та соціально-психологічні обставини, які склалися в той час. Тому воно перебувало у фокусі постійної уваги урядових кіл, про що говорить створення урядом різних надзвичайних комісій. На них, зазвичай, покладалося завдання з перегляду попереднього законодавства про селян відповідно до соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни. Однією з таких стала Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ.

Одне із завдань Редакційної комісії, сформульоване її очільником В. Плеве, стосувалося реформування селянського управління і мало такий зміст: «зміни, доповнення та узгодження між собою діючих узаконень, що стосуються селянського управління, відповідно до сучасних потреб сільського населення» [1, 107-110].

Окреслена тема опосередковано порушувалась у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячених аграрній політиці Російської імперії на початку ХХ ст. та діяльності Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ. Серед них праці В.В. Леонтович [2], М.С. Симонової [3],

С.М. Сидельникова [4], І.К. Щербакової [5] та ін. Однак цілісного дослідження запропонованої теми поки що не маємо. Тому у межах запропонованої розвідки автор ставить за мету дослідити питання реформування селянського управління у проекті аграрної реформи Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ Російської імперії.

Восени 1903 р. Редакційна комісія завершила роботу над законопроектом аграрної реформи. Було підготовлено нове Положення про селян. Воно складалося із семи частин, серед яких було «Положення про селянське громадське управління» [1, 134].

Автором проекту перебудови селянського управління був В. Гурко (в той час – начальник Земського відділу в Міністерстві внутрішніх справ). Відвідавши під час відрядження Курську, Катеринославську та Нижегородську губернії, він виявив ряд серйозних недоліків у роботі системи селянського управління [6, 287]. Найсуттєвіший із них полягав у тому, що сільський сход був переобтяжений різноманітними справами, що стосувалися розрізних за своїм змістом адміністративних, господарських, поліцейських, земельних тощо питань. Часто сільські громади не співпадали за своїм складом із земельними общинами. Одні з них у своєму складі мали декілька земельних общин, інші – лише частину членів якоїсь однієї земельної общини. Зустрічалися великі села, які до Великої реформи 1861 р. належали різним власникам, а тому склалися з декількох окремих земельних общин і відповідно мали декілька сходів. Тому виникала парадоксальна ситуація, за якої був відсутній уповноважений орган, який мав би розглядати справи всього села [7, 3-8].

У зв'язку з цим В. Гурко висловився за удосконалення існуючої системи управління селянами. Він вважав за доцільне розподілити повноваження сільського сходу. Відповідно до його бачення покращення ситуації з селянським управлінням, пропонувалося ліквідувати адміністративно-господарську одиницю – сільську общину. Замість неї створити дві нові: земельну общину та сільську общину. Компетенція першої структури обмежувалася справами, пов'язаними зі спільним володінням надільною

землею. Сфера повноважень другої окреслювалася адміністративно-господарськими функціями [8, 163]. До діяльності керівного органу сільської общини – сільського сходу – планувалося долучити, окрім селян, представників інших соціальних верств, які проживали на селі.

У такий спосіб, за замислом В. Гурко, у майбутньому могло б сформуватися безстанове місцеве управління [6, 288 зв.]. На наш погляд ця ідея була цілком конструктивною. За рахунок її реалізації, з одного боку, хоча й повільно, але б йшла інтеграція селян у загальноімперський соціально-правовий простір. З іншого, це б сприяло нівеляції антагонізмів на селі між різними соціальними стратами сільських жителів.

Проектом також передбачалося: 1) порядок розподілу велелюдних та об'єднання малолюдних сільських общин; 2) забезпечення права вільного виходу із общини за умови відмови від користування общинними землями; 3) вирішення на селянських сходах адміністративних питань та питань землекористування чи землеволодіння; 4) заміна у велелюдних сільських общинах сільських сходів із господарів сходом обраних для вирішення маловажливих справ; 5) заходи, спрямовані на упорядкування діяльності та складу сільських і волосних сходів; 6) оподаткування мирськими зборами міщан, посадських, ремісників, цеховиків, у яких є майно у межах волості; 7) правила про вибори, проходження служби та звільнення посадових осіб селянського общинного управління; 8) порядок визначення і розверстки мирських повинностей, розпорядження мирським майном та капіталом; 9) визначення 10-ти річного терміну для осіб, що залишили общину, після чого вони позбавлялися права володіти землею [9, 247].

Окрім іншого, голова Земського відділу Міністерства внутрішніх справ пропонував реорганізувати волосний схід. Він мав стати малочисельнішим. До участі у його роботі залучалися обрані від волості делегати. Суттєво обмежувалися права земського начальника. За проектом, він позбавлявся права заарештовувати волосного старшину. Вперше у практиці імператорської Росії посада волосного старшини повинна була оплачуватися. Більше того, виборним від сільських общин, волосним і сільським писарям,

волосним старшинам, сільським старостам і збірникам податків за трирічний бездоганний стаж роботи на посадах гарантувалося звільнення від тілесного покарання [9, 230-231].

Передбачалося укрупнення волості шляхом злиття дрібних в одну одиницю. У майбутньому такі укрупнені волості мали стати основою для дрібної земської одиниці. Планувалося також чітко окреслити кордони волості з урахуванням кордонів усіх земель, що входили до складу волості. Це було справжньою новинкою у системі територіально-адміністративного поділу Російської імперії. До складу волості мали входити всі сільські общини, розташовані у її межах, а також усі селяни, що мали в общинах нерухоме майно. Також соціальний склад волості розширювався за рахунок зарахування до неї міщан, посадських, ремісників, цеховиків, що, як і селяни у межах общини, що входила до складу волості, володіли нерухомою власністю, незалежно від їх постійного місця проживання [8, 201].

Проект В. Гурко носив компромісний характер. З одного боку, це можна розглядати як плюс, оскільки у такий спосіб його автор намагався певною мірою представити інтереси як консерваторів, так і лібералів. З іншого – В. Гурко наразив себе на серйозні неприємності. Його критикували як ліберали, так і консерватори. Перші за малу поступливість, другі – за поступливість загалом. Долю проекту вирішило особисте втручання В. Плеве, який його підтримав [10, 102 зв., 106 зв.-107, 109 зв.].

Тогочасна громадськість, преса пильно стежили за результатами роботи Редакційної комісії, публічно їх коментуючи. Так, наприклад, ліберально налаштована преса, зокрема «Вісник права», піддали критиці проект В. Гурко. Вони закидали його автору непослідовність у відстоюванні принципу всестановості. Свою критику ліберали будували на протиріччі, яке містилося у проекті стосовно визнання волості суцільною одиницею та обмеженням складу колишніх податних станів. Сучасне життя, – йшлося у статті, – «вимагає нові форми, а замість них проект комісії містить лише дріб'язкові доповнення» [11].

Критикувалися також суперечності, що мали місце у змісті положень пояснювальної записки та самого проекту В. Гурко. Насамперед йшлося про таку фразу пояснювальної записки: «... Ті інтереси справи, які доручаються волосним общинам, є інтересами общинного господарства та правління; у цьому сенсі волосна організація має певні риси земської організації, а тому належність до волосних общин має визначатися наявністю власності на майно у межах волості» [9, 205]. Дописувачі ліберального «Вісника Європи» увагу акцентували на тому, що з вищенаведеного можна зробити один логічно обґрунтований висновок: «... волость ... повинна бути всестанова, однак Редакційна комісія, не пояснюючи нічого, обмежує склад общини особами податних станів» [12].

В одній із статей, опублікованій у «Новому часі», йшлося про те, що «у народі формуються паростки нищівного соціалізму, оскільки умови та порядки общинного побуту передбачають існування лише общинної власності, а не індивідуальної». «Російське багатство» безапеляційно стверджувало, що проект нового Положення спрямовується на штучне розшарування селян, збереження общини [13, 29].

В. Розенберг, детально аналізуючи проект нового Положення у частині, що стосувалася волості, однозначно розкритикував його авторів. Під сумнівним було поставлено наріжний камінь ідеологічної змістової проекту нового Положення – «адміністративна опіка над закладами общинного управління». За його словами, «помилковість основного начала ... чітко простежується в логіці його викладу». Передбачувану проектом «волость», на його думку, не можна назвати селянською. «Швидше за все, – підсумовував дослідник, – вона заслуговує на те, щоб її називали кріпосною або підначальною, тобто такою, що не самоуправляється, а нею керує начальствующий над нею представник повітової адміністрації» [14, 315, 325, 328].

Підсумовуючи, констатуємо, що упродовж відносно короткого терміну на розсуд імператора, урядовців, громадськості Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ запропонувала проект нового Положення про селян, в якому значна увага приділялася реформуванню селянського

управління. У проекті пропонувалось удосконалити існуючу систему управління селянами шляхом розподілення повноваження сільського сходу. Передбачалося укрупнення волості шляхом злиття дрібних в одну одиницю. Планувалося також чітко окреслити кордони волості, розширити її соціальний склад.

Проект носив компромісний характер. Його критикували як ліберали, так і консерватори. Перші за малу поступливість, другі – за поступливість загалом. На наш погляд, ідейно-змістове наповнення проекту законодавства про селян повністю відобразило назву інституції, яка його розробила. У ньому не було нічого нового, лише редакція аграрного законодавства 1880-х – 1890-х рр. Другорядні за сутністю поступки суттєво не сприяли інтеграції селян у загальноімперський соціально-правовий простір. Не наважившись із селян зробити повноцінного суб'єкта соціально-правового поля, політична еліта Російської імперії позбавила себе надійного союзника – селянства, яке становило 2/3 тогочасного російсько-імперського соціуму. Ставка на консервацію селян своїм результатом мала зворотній ефект – їхню політизацію антимонархічного забарвлення. Саме тому ті, кому відводилася місія бути оплотом імперії перетворилися на її опозиціонерів.

Список використаних джерел та літератури

1. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. – Ч. 1. – 04.06.1910. – 27.02.1910. – 271 Арк.
2. Леонтович В.В. История либерализма в России 1762 – 1914. / В.В. Леонтович. – М.: Русский путь, Полиграфресурсы, 1995. – 550 с.
3. Симонова М.С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. / М.С. Симонова. – М.: Наука, 1987. – 254 с.
4. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма. / С.М. Сидельников. – М.: Издательство Московского университета, 1980. – 289 с.
5. Щербакова И.К. Особое Совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности и Редакционная комиссия Министерства внутренних

дел как альтернативные центры обсуждения крестьянского вопроса в начале XX века (1902 – 1905 гг.). / И.К. Щербакова. – Дисс... к.и.н. – М., 2003. – 282 с.

6. РДИА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 101. – 25.11.1904. – 09.02.1905. – 611 Арк.
7. Протокол № 1 // Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности: Протоколы по крестьянскому делу. – СПб., 1904. – 450 с.
8. Гурко В. И. Черты и силуэты прошлого: правительство и общественность в царствовании Николая II в изображении современника / В.И, Гурко. – М. : Новое лит. обозрение, 2000. – 808 с.
9. Труды редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах: В 6-ти т. – Т.II. – СПб., 1903. – 263 с.
10. РДИА. – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. Ч. 2. – 125 Арк.
11. Вестник права. – 1904. – № 2.
12. Вестник Европы. – 1904. – № 2.
13. Отзывы печати на труды Редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах. – СПб., 1905. – 360 с.
14. Розенберг В. Проекты Редакционной комиссии по пересмотру законодательства о крестьянах / В. Розенберг // Очерки по крестьянскому вопросу. Собрание статей под ред. А.А. Мануилова. – М., 1905. – С. 311–328.

Z.V. Svyaschenko. QUESTION OF REFORM PROJECT MANAGEMENT PEASANT AGRARIAN REFORM DRAFTING COMMITTEE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS EMPIRE

The paper analyzes the reform of governance in peasant agrarian reform project of the Editorial Committee of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire. It was concluded that, in substance, minor concessions were not significantly contribute to the integration of farmers to general social and legal space.

Keywords: agrarian question, Editorial Commission, the peasant management, rural east, east township, parish.